

Redakce se rozhodla uveřejnit dvě recenze publikace Michala Strážence „Psychológia náboženstva“. První pochází z pera profesora teologie a religionistiky, který se náboženstvím profesionálně zabývá po celý život, druhá z pera profesora psychologie, který se vedle jiné psychologické tematiky věnuje i psychologii náboženství, zejména v posledních letech.

Michal Stráženec:

PSYCHOLÓGIA NÁBOŽENSTVA

Bratislava, VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1996, 108 s.

Tato rozměrem nevelká, ale velmi hutná a obsažná práce se snaží zreferovat celou novodobou psychologii náboženství. V krátkém, dvoustránkovém úvodu ukazuje na závažnost této tematiky, protože různé náboženské proudy ovlivňují, ba vyvolávají některé nesmířitelné politické postoje, nebezpečné pro celou současnost. To je jistě správné rozpoznání, dodává recenzent.

Kniha sama je rozdělena do deseti kapitol. Prvá se jmenuje „Vymedzenie psychológie náboženstva“ a zabývá se různými příbuznými disciplinami, jmenovitě religionistikou obecně a jejími dalšími pomocnými obory vedle psychologie náboženství, zde jmenovitě filosofií a sociologií náboženství a stručně i pastorální psychologií. O každé je tu stručný, věcný odstavec, který se nepouští do jejich specifické problematiky, nýbrž jen stručně referuje o jejich současném stavu. Možná, že tu mohl být autor i trochu podrobnější, protože problematika těchto oborů zasahuje leckdy dost citelně i do psychologie náboženství. Ale z druhé strany je pochopitelné, že se chtěl autor především soustředit na ohlášené téma.

Druhá kapitola „Základní pojmy psychologie náboženství“ rozebírá tři základní pojmy: náboženství, religiositu (náboženskost) a víru. Podnětný je pokus autorův, shrnout dosavadní vysvětlování jevu náboženství do sedmi přístupů, jak je navrhl roku 1982 Z. Chlewinski. Asi by bylo dobře možné jej ještě zjednodušit: Náboženství buď jako iluze a projekce, nebo náboženství jako ohlas a interpretace transcendentní reality. K této druhé alternativě projevu ovšem autor v celé knize značný odstup; sice s ní nepolemizuje, ale fakticky ji nereflektuje. Proto i odstavček o víře na půlstránce jen stručně opakuje běžně známé údaje.

Na půdu autoru zřejmě blízkou se dostává

kapitola třetí „Hlavné trendy doterajšieho vývoja“. Zde najdeme řadu jmen i bibliografických údajů se stručnou informativní charakteristikou autorů i jejich prací. Kapitola dokazuje, že autor knihy sleduje bedlivě současnou literaturu a má v ní přehled.

Čtvrtá kapitola „Základné problémy psychológie náboženstva“ probírá pojmy svědomí, obrácení čili konverze, náboženský zážitek či náboženskou zkušenost, meditaci a extázi. Většinou jsou tu odkazy na práce, které se příslušným jevem podrobněji zabíraly, případně výsledky statistik, které se pokoušely jev kvantifikovat v populaci. Jsme tu tedy často na hranici sociologie náboženství. Autor o těchto věcech referuje věcně a nezaujatě, spíše s odstupem. To je příznačné pro jeho metodiku, které je věnována kapitola pátá „Metodologické otázky výzkumu“. Dobře připomíná hned na začátku, že těžkosti tu působí zvláště různé teoretické koncepce a filosofická východiska i nejednotnost v pojmu náboženství a jeho pojmosloví. I když se zde předkládá výčet metod a jejich stručná charakteristika, je čtenáři jasné, že autoru je nejbližší přístup experimentální. Popisuje ovšem řadu metod, aniž je dále hodnotí. Rozhodně má autor blíže k sociálnímu výzkumu pomocí kvantifikovatelné statistiky, nežli k filosofující analýze zážitků, získaných introspekci a pod. Zjednodušeně řečeno, autorovi jde o to, čemu se už v minulých desetiletích říkalo „vědecká objektivita“ a co je metodicky zakotveno v novopositivismu. Ukazuje se to i v tom, že se autor sice stále snaží docházet ve svých informacích až do současnosti, nicméně stále především cestou diachronní. To dokazuje i nadpis další, šesté kapitoly:

„Vývin religiozity a náboženských pojmov“. Evoluční obraz světa, který některé humanitní obory dnes vážně přezkoumávají, tu tvoří zcela samozřejmé pozadí všech úvah. I v této kapitole převažují věcné informace o celosvětovém bádání. Autor si zde všímá především vývoje individua a jeho fází, jak jej předkládají někteří současní badatelé.

Sedmá kapitola „Religiozita a osobnosť“ opět přináší řadu poznatků ze současného, převážně experimentálního výzkumu. Závěr je zase zdrženlivý: „Komplexnosť vzťahu osobnosti a religiozity neumožnila dosud synteticky zpracovat a teoreticky zevšeobecniť túto problematiku.“

Osmá kapitola „Náboženské hnutia, kulty a sekty“ přináší charakteristiku sekty, výčet hlav-

ních sekt, stručné zmínky o spiritismu, okultismu a esoterice. Také New Age je zařazen mezi sekty. Závěr je opět opatrný: „Vliv sekt na osobnost a duševní zdraví jejich členů bude možné zhodnotit až po detailnějších výzkumech. V literatuře...převažují informačně osvětové práce.“

Devátá kapitola má stručný název: „Náboženstvo a zdravie“. Předkládají se v ní především výsledky statistik, jak se při výzkumech jeví vztah mezi náboženstvím a zdravím. Zde autor předkládá také výsledky některých svých výzkumů, kde ukazuje, že jakýsi kladný vliv má především „zvútomená náboženská orientácia“. Jsou tu informace o vztahu náboženství a psychoterapie (Jung, Plaum, Stack a Lester), zamyšlení nad frekvencí sebevražd a kvalitou života. Mezi životní spokojeností a vnější religiositou je jen malá korelace, lepší je u zvnitřněné religiosity. Ani v této problematice, říká autor, „nedošlo dosud k potřebným zevšeobecněním“.

Poslední desátá kapitola celé práce má název „Významní badatelia v psychológii náboženstva“. Najdeme tu krátké (půl stránky až stránka) životopisy a údaje o hlavním díle těchto badatelů W. James, G. Allport, S. Freud, C. G. Jung, E. Fromm, A. Maslow, V. Frankl, A. Vergote a Slovák V. Šatura.

Velmi stručný závěr říká, že kniha chce vyplnit mezeru, vzniklou na tomto poli v totalitním období. To jistě v určitém, především informativním smyslu činí, a za to zaslouží autor dík.

Poslední stránky zabírá bohatá literatura (8 stran!).

Pokusíme-li se knihu hodnotit, je třeba říci, že dobře splňuje úkol bibliografické příručky či jakéhosi rozšířeného encyklopedického hesla. Nemá sice rejstřík ale dosti podrobný a přehledný obsah a bohatou bibliografii. Je hutná a stručná, přehledně uspořádaná a zabírá ve věcném přehledu se značnou mírou úplnosti současné bádání, orientované experimentálně. Zdržuje se vlastních názorů hypotéz i závěrů, takže působí popisně. Neklade nové otázky, nepřináší neobvyklý, svérázný pohled na projednávanou tematiku ani ji neobohacuje novými, svébytnými průhledy. Jakoby badatelé už zkušenému svazovala ruce jakási obava, aby neřekl nic, co by ihned také nemohl prokázat. Jenže v oblasti humanitních věd nezaručuje objektivitu bádání možnost důkazu experimentem, nýbrž sebekritický vztah k vlastnímu východisku a optice. To tu není. Tak má kniha spíše učebnicově informativní ráz. Chce především zřejmě spolehlivě informovat v oboru, který byl u nás opravdu léta zanedbáván, a to nuceně, a nikoli podat zprávu o vlastním bádání.

Zdá se mi však, že autor nereflektoval hranice, možnosti a úskalí novopositivistického přístupu, či jinak řečeno, že při pojednávání o fenoménu, objektivně tak těžko uchopitelném,

zůstal u přístupu, který bych nazval přístupem zvenčí. Vidím v tomto přístupu opak přístupu existenciálního, který se pokouší – pozor, nikoli nekriticky, ale přece existenciálně – vstoupit do prožitku a teprve potom jej kriticky analyzovat zevnitř, to jest přezkoušet jeho vnitřní věrohodnost a nosnost. Nad metodou, které tu autor užívá, mívám někdy pocit, že při ní jsme stále ještě v přírodovědě a nikoli na poli věd humanitních, které vědí o nezadatelné svébytnosti člověka v kosmu, neredukovatelné na to, co je dostupné předmětnému zkoumání (Buber). Možná, že právě s touto otázkou by se měla psychologie náboženství utkávat v první řadě.

J. Heller

Michal Strážanec:
PSYCHOLÓGIA NÁBOŽENSTVA
Bratislava, Veda 1996, 108 s.

SAV v daném případě vydalo publikaci neobvyklou a pozoruhodnou. Neobvyklá je z toho důvodu, že jde o tematiku, která byla u nás 40 let tabu. Pro většinu našich psychologů je to téma nové a neznámé. Proto se autor musel nutně pokusit podat „obraz celé krajiny“ – ukázat, oč vlastně jde, co se v dané oblasti udělalo a dělá, a jak se to studuje. Druhá charakteristika dané publikace je dána tím, že její autor je nejen psychologem s nejvyšším hodnostním řádem (doktor věd), ale i ředitelem Ústavu experimentální psychologie Slovenské akademie věd. Odtud vyplývá i jeho zaměření primárně na empiricky získané údaje.

Je možno říci, že oba úkoly autor zvládl velmi dobře. V recenzované knize v první řadě vysvětluje základní termíny a definuje použité pojmy. Podává přehled historie dané disciplíny a to tím, že uvádí v přehledu devět nejvýznamnějších psychologů, kteří se tematikou psychologie náboženství zabývali (James, Allport, Freud, Jung, Fromm, Maslow, Frankl, Vergote, Šatura).

Druhý aspekt (respektování empirických a experimentálních údajů) je možno vidět např. v důrazu na metodologickou stránku dané oblasti. Autor zde hovoří o metodách používaných v psychologii náboženství: o metodě pozorování, korelačního přístupu, experimentování, účastnického pozorování, používání sémantických škál, klinických metod, biografických metod, rozhovoru (interview), studiu a analýzy dokumentů, longitudinálních přístupů ke studiu, používání projekčních metod atp.

Základní termíny. K základním termínům dané oblasti patří „religiozita“ – „osobní a kladný vztah člověka k náboženství, zahrnující komplex jevů, zvl. různé formy myšlení, prožívání a konání. Zahrnuje postoj k náboženským obsahům, který se projevuje individuálním hod-

notovým systémem" (21). O tom pojednává věda zvaná „religionistika“. Ta zkoumá náboženské představy, jevy, proudy, formy, symboly a celé náboženské systémy. Existují však i relativně samostatné vědní oblasti – např. filozofie náboženství, sociologie náboženství, pastorální teologie (psychologie, duchovní péče atp.). Náboženství se přitom považuje za specifický kulturní jev. Ten bývá definován nejčastěji funkcionalisticky, s ohledem na to, že náboženstvím zápasí lidé s „posledními“ problémy lidského života (se smyslem života, systémem osobně přijímaných hodnot, zaměřením vlastní činnosti, rozhodováním v těžkých životních situacích, vytváření vlastního postoje tváří v tvář problému konečnosti lidského života atp.).

Víra v této souvislosti patří k základnímu jevu dané oblasti. Autor ji v širším smyslu definuje jako „pevné přesvědčení (resp. postoj) o určitém jevu, získané obvykle na základě svědectví jiné, zvláště pak kompetentní nebo důvěryhodné osoby.“ (23).

Které problémy se v dané oblasti jeví pro psychologii jako základní? Autor zde uvádí v první řadě otázku svědomí, obrácení, náboženské zkušenosti, meditace a extáze. Obrácení – konverze či přijetí víry, tj. moment životního zvratu – metanoia (změna zaměření od nevěry či nedůvěry k víře), nastoupení nové cesty života či zrod víry, který mění dosavadní životní směřování, patří k relativně nejvíce studovaným jevům. Jde o překonání zaměření na sebe a obrácení pozornosti na druhé lidi v sociálním poli daného člověka. V podstatě jde o restrukturalizaci pohledu na sebe i na svět a získání odlišného kognitivního rámce. Tato konverze vede i ke kvalitativní změně svědomí. To autor definuje z psychologického hlediska jako existenci určitého závazného souboru hodnot, jimiž posuzujeme své vlastní chování, myšlení a činy. Ke cti autora budiž uvedeno, že zde uvádí pojetí svědomí, jak se s ním setkáváme v behaviorismu, intuicismu, v psychoanalýze a logoterapii. Franklova definice je zde výstižná: „Svědomí je intuitivní (nevědomá) schopnost vycílit jedinečný smysl, který je pro každého člověka obsažen v každé životní situaci“.

Do centra pozornosti se dostává i náboženský zážitek – náboženská zkušenost. Takovouto zkušenost považuje kognitivní psychologie za projev změny percepce, která mění dosud vypracované kognitivní struktury. Příkladem takové náboženské zkušenosti může být mystický zážitek. Do souboru psychologických studovaných náboženských jevů patří i meditace a extáze. Meditace je široce definována jako záměrně navozený stav tělesného a duševního pokoje, který je přivoláván za účelem „ponoření“ se do hlubin vlastního nitra. Jde při něm o odhalování nejhlubších psychických sfér, mobilizaci duševních sil a procítění náboženského zážitku. Při extázi jde

naopak o odosobnění, které je však spojeno s hlubokou emocionalitou.

Jednou z nejcennějších partii recenzované knihy je ta část, která pojednává o vztahu náboženství ke zdraví – tělesnému, duševnímu i duchovnímu (holisticky definovanému). Autor podává bohatý přehled ve světě provedených studií (Psychological Abstracts jich uvádějí přes sto za jedno desetiletí na přelomu století a jejich počet roste). Jde v první řadě o otázky kvality života – jeho subjektivního prožívání. Ukazuje se, že náboženství, zvláště jeho tzv. vnitřní (interní) složka je „nejlepším prediktorem dobrého cítění“ (91) – životní spokojenosti. Vysoce je ceněno to, že náboženství odpovídá na otázky po smyslu života. Tyto závěry jsou dovozovány např. z empirických studií o vlivu náboženství (víry) na úspěšné zvládnutí těžkých životních situací. Tam působí např. jako vnější sociální opora. Čteme zde: „Hluboko zakotvený systém náboženské víry mění vztah člověka k těžkým situacím“ (82) a závěr: „Náboženské zvládnutí je důležitým prvkem procesu zvládnutí“ (84). V nadějném tónu hovoří autor o vztahu mezi psychoterapií a náboženstvím. Díky S. Freudovi byly tyto disciplíny postaveny proti sobě. V současné době se však ukazuje, že např. v USA navštěvuje pravidelně bohoslužby 41 procent psychoterapeutů, což je americký průměr pro veškeré obyvatelstvo. Stále více se bere v úvahu, že je třeba věnovat pozornost nejen psychické, ale i duchovní (spirituální) stránce člověka, jde-li nám o celkové zdraví lidí.

Kladem Strážecovy práce je mimo jiné i uvádění výsledku vlastních studií v dané oblasti (viz např. str. 23, 35, 85 – 87 atp.). Ukazuje se zde, že i v našich (přesněji ve slovenských) podmínkách je možno v uvedené oblasti seriózně pracovat.

Celkově je možno říci, že recenzovaná kniha je hodnotným vkladem do pokladnice naší psychologické literatury. Je možno ji doporučit všem, kteří pracují v oblasti věd o člověku a touží vidět celkový obraz člověka (Totus homo).

J. Křivohlavý

David Fontana:

PSYCHOLOGIE VE ŠKOLNÍ PRAXI

Příručka pro učitele. Praha, Portál 1997, 383 s.

Nakladatelství Portál se od svého vzniku systematicky zaměřuje na vydávání odborné literatury pro učitele, vychovatele a rodiče. Často však v zájmu „přístupnosti“ mají tyto texty až příliš zjednodušenou podobu. Na druhou stranu je pochopitelné, že třeba náročné studie z teoretické psychologie by našly jen velmi malý počet čtenářů. Tentokrát však máme v ru-